

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Митар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ђуџић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

ЛИЛИ ЛАШКОВА
(София)

СЪПОСТАВКА ПРИ ТИПОЛОГИЯТА И ТИПОЛОГИЯ ПРИ СЪПОСТАВКАТА*

У раду се даје ревизија односа између типологије и контрастивне лингвистике, заснована на анализи глобалних језичких категорија и већих одјумака текста на примеру словенских језика.

Проблемът за врзката между типологичниот и съпоставителниот метод е поставен во лингвистиката оште по времето, кога то съпоставителното истражување на славјански јазиков материјал започва да се заформира во рамките на Пражкиот структурализам преку 30-те години на нашиот век¹. Приносот на типологијата во споредно-историческото истражување на славјанските јазички, разгледан теоретично преку повеќе од 30 години, обосноваан и докажан на практика преку редица публикации, сега веќе никогаш не е оспорва². Не така јасно до крај се тези врзки и взамоотношения во огромното пространство од различни видови споредителни истражувања и техните специјализирани разновидносно по ситеки напращања. Од тиах нај-безспорно аргументирани односно воведането на типологически подход во лингвистичниот апарат се дидактичните контрастивни разработки, третираци поинаку и проблеми на јазиковата интерференција³. Колкото до другите видови истражувања, правени со теоретична цел, вниманието обично веќе се насочва предимно кон стриктното спазвање на одреден методологичен модел на описание, којто се избира во зависност од предпо-

* Основните тезисни положенија на тази работа биах изнесени како доклад на XI Славистичен конгрес во Братислава преку септември 1993 г.

¹ Вл. Скаличка, Типологија и споредителна лингвистика, *Новое во зарубежној лингвистике*, т. 25.

² Р. Јакобсон, Типологически истражувања и нивен вклада во споредно-историческо јазикознање, *Новое во лингвистике*, т. 3.

³ Типичен пример за типолог, ориентиран кон контрастивната лингвистика се публикациите на Л. Дежо, срв. *Контрастивна граматика српскохрватског и мађарског језика*, Нови Сад, I (1967), II (1969), III (1980). Пример за контрастолози, ориентиран кон типологически синтез на своите резултати се авторите на българско-полската и полско-српскохрватската споредителна граматика, срв. *Българо-полски споредителна граматика*, т. I. Увод, 1988.

читанията на автора, но никога не е задължителен, нито е мотивиран от самото присъствие на съпоставяния материал. По-скоро обратното — анализът трябва да потвърди определена, често пъти предварително зададена постановка, тъй като съпоставителните изследвания по начало нямат отделно обособена, присъща само на тях специфична методология. И никакви амбиции на отделни автори да изменят това положение не могат да бъдат резултатни. Изборът на основния модел на описание се обуславя от размерите и спецификата на изследователските задачи с оглед обема на обхванатия материал и дълбочината на интерпретацията⁴. Съпоставителното изследване не винаги предполага и присъствието на типологични елементи. Това се възприема в зависимост от избрания метод (концепция) при анализа. Според основното си направление на анализа типолозите имат възможност да се ориентират към съпоставителния анализ, което е по-възможно и вече е практикувано⁵. Авторите на съпоставителните изследвания не са задължително и типолози, но някои се ориентират и към типологически обобщения и схеми в заключителната част на своите описания⁶. Практиката на изработване на такива изследвания вече поставя въпроса: могат ли да се обединят двете лингвистични направления и как и доколко да стане това, а също и какви са възможностите и перспективите при това съчетаване.

В известен смисъл като се преценят досегашните резултати от изследванията и в двете направления, трябва да признаем, че откъм дълбочина и широта на описанието възможностите да се постигне нова информация са вече понизчени. Правят се опити и има известен шанс да се постигне по-голяма широта на изследванията чрез включване на повече материал — било то по-голям брой съпоставяни езици или увеличаване кръга от описвани явления, а също така и привличането на материал от езици, които преди това не са били разглеждани съпоставително. При избора на модел на описанието вече е ясно, че е по-добре да се предпочете такъв с по-голяма приспособеност за различен по обем и тип материал, т.е. с по-голяма динамичност и по-широка приложимост, така че да се обхване проникваемостта на различните езикови равнища.

Контрастивната лингвистика като по-тесен вид съпоставителни изследвания възникна с оглед задачите на чуждоезиковото обучение и с цел да се описват разноразлични езици, някои от които нови, не-

⁴ Срв. изследванията в сб. *Новое в зарубежной лингвистике*, т. 25, посветен на постиженията в областта на контрастивната лингвистика, където са препечатани студии от различни автори, всеки от които прилага различен теоретичен подход, съобразен с целите на изследването и спецификата на интерпретирания материал.

⁵ Л. Дежъ, *Некоторые замечания о роли приложения типологии к контрастивной лингвистике*, *Новое в зарубежной лингвистике*, т. 25, М. Вархола, *Основы типологических исследований*, *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Saŕaricanae, Jazykovedný zborník*. 1992.

⁶ Вж. *Българо-полската съпоставителна граматика*, т. II, V, 1990—94.

известни до тогава в лингвистичната наука. В пражката лингвистична школа идеята за разработката на съпоставителни изследвания дойде именно от типолози⁷, някои от които са и англицисти, посети в трудовете си образци за типологическо (по-точно — характерологично) съпоставяне на два разностранни езика — английски и чешки⁸. Така връзката между контрастивната и типологичната лингвистика стана нещо като характерен отличителен признак на европейското и особено на славянското типологическо контрастиране. Втората, по-късната вълна контрастивни изследвания обхваща вече и близкородствени и изобщо генетично свързани езици. Тогава се появяват и съпоставителни славистични разработки. Така например се започва от англо-руски, руско-унгарски и др. подобни контрастивни изследвания и се свързва с украинско-руски и словашко-руски съпоставителни описания, където наред с различията (контрастите) се посочват и общите черти, обусловени и от степента на родство⁹. През този по-късен период се появи и стремежът към теоретични интерпретации и обобщения на базата на описваните факти, което от своя страна стимулира утвърждаването на новия тип съпоставителен подход — според новите му задачи. Тогава става възможно и по-тясното сближаване между съпоставителното и типологическото езикознание. По начало те никога не са били особено далечни. Нека не се забравя, че се започва от съпоставката на различни типове езици или поне на такива с повече качествени различия в граматичните структури, което от своя страна е причина за възникналите трудности при чуждо-езиковото обучение, мотивираща и избора на обекта на лингвистично описание. Така типологическото езикознание представлява дедуктивен синтез на различните индуктивни съпоставки в процеса на познание на езиците. До тези резултати се стига по пътя на сравнението, познато ни също така от съпоставителните и сравнителни (т.е. — сравнително-исторически) изследвания. Сравнявайки определена група езици, ние доказваме генетичното им подобие, което потвърждават историческите данни за книжовната традиция. В резултат на това получаваме генетичния тип — чрез съпоставяне на определени структури, характеризиращи се с набор от определени постоянни признаци, определен *ред* и *последователност* на реализация, *взаимна обусловеност* и *мотивираност*. Типологията също се базира на сравнението, но при нея се изключва елементът

⁷ В. Матезиус, О лингвистической характерологии. *Новое в зарубежной лингвистике*, т. 25. Й. Вахек, В. М. Ивић, *Практикум лингвистики*, 1990, раздела за Пражката лингвистична школа и за контрастивната лингвистика.

⁸ Й. Вахек, Vachek J., *Obecný zápor v angličtině a v češtině*, *Prace z vědeckých ústavů*, Fil. Fak. Karlový university, LI, 1947, P. Ђорђевић, *Контрастивна граматика — енглески и српско-хрватски, именичке групе*, 1989.

⁹ А. Исаченко, *Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким*, I—II, 1953—1962. В. Ярецва, *Проблемы сопоставительной лингвистики*, 1981.

«произход и родство» като задължителен. Там целта е да се установят типовете явления, за да се осъществи класификацията на езиците¹⁰. Така при единия вид изследване се започва с операциите на присъединяване (сравнително-историческия), а при другия става изключване на признака «родство» (обща типология). И в двата случая присъства сравнението като оперативен изследователски подход. Третият вид изследвания, с които триъгълникът се затваря, също се гради на сравнението. Това са контрастивните, по-късно възприети с термина «конфронтативни или съпоставителни» изследвания. При тях са изключени както генеалогичният, така и типологизираният елемент, но това се отнася само за първоначалния период на съпоставителните описания и само за общата типология. При частната типология елементът «родство» може и да не се изключва, но той не е и релевантен. Съпоставителното изследване е следващ филтър, при който се допълват типологическите характеристики под формата на обобщена, мотивираща схема. И самите процедури на съпоставителния анализ — описане са също така звена от определени типови характеристики, само че се тръгва в обратен ред. А може и първо да се извърши предварителен типологически подбор на материала според определена прогнозираща схема, а след това да се направи съпоставителен анализ, който да завърши с изводи — типологически обобщения. Такъв подход е в по-голяма степен обединяващ¹¹. Той е по-актуален сега, при разширената съпоставителна база, включваща и родствени езици. По пътя на двойното изключване, чрез «негенеалогичен, нетипологичен» подход се изгражда именно контрастивната лингвистика, която описва разносистемни езици с преобладаващи структурни различия (контрасти) и с по-малко подобия. С разширяване на базата на изследване, включваща вече и езици с подобни и дори еднакви системи, подобнието вече решително взема превес над различията, а съответно варира пропорцията между качествените и количествените различия, която и в диалектиката е варибилна. Терминът «контрастивен» остава вече само по традиция и е въпрос на възприета и установена в научната практика терминология¹². В момента другите два термина — конфронтативно и съпоставително езкознание вече са негови синоними и това е още едно доказателство за настъпателното дублиране на термини, което е резултат от все по-стремителния процес на разширяване и задълбочаване на научното търсене в посока към по-глобални обобщения и по-рационални решения, към увеличаване на изходната база на изследванията.

И така съпоставителните описания на родствени езици е по-късен етап по пътя от далечното към близкото подобие. Но тук възни-

¹⁰ L. Zabrocki, O tak zwanych „Studiach kontrastywnych“, *Lingua Poznaniensis*, 1975.

¹¹ Българо-полска съпоставителна граматика...

¹² L. Zabrocki, op. cit.

ква въпросът доколко родството при езиците е родство — до каква степен, в кой точно момент — т.е. откъде започват различията и приликите.

Универсализацията постепенно налага с времето увеличаване на минималния размер на съпоставяните езикови единици (когато се съпоставят единици): от звукове, прозодични елементи, фонемни, морфеми, синтактични структури (включително и изречения), сложни изречения, с което вече се навлиза в текстовото равнище. Описва се също диалогичната реч, стига се до дискурса, който все повече се разширява. След 80-те години ориентацията вече е към по-обемни категории и по-обхватни описания. Например в края на 80-те години именно се заговори за универсалното явление «емпатия»¹³, чрез което се разкрива изключително широк спектър от възможности за интерпретация на повече явления, за обединяване на повече категории. Смятам, че така могат да се интерпретират някои основни изреченски структурообразуващи центрове, много от които са същевременно и универсалии, каквито са: определеност/неопределеност, както и всички обединени от нея категориални подсистеми — напр. видовата опозиция, простите минали времена. В границите на емпатията трябва да се разглежда и категорията «лице», подчинените на нея посесивност, имперцептивност, както и всички явления, свързани с комуникативния акт¹⁴.

Съпоставянето е важно да се извършва според листата на използваните средства: лингвистични, екстралингвистични. Вторите са само допълнителни, помощни и служат само за отбелязване, но не бива да се пропускат като възможност. Езиковите средства могат да бъдат: лексикални, граматични, текстови, комплексни. Те представят различни степени на категоризация и следователно — на речеви автоматизъм. Всички не са от един ранг — напр. граматичните са в по-голяма степен задължителни, обвързващи, в сравнение с другите, особено с лексикалните, които не са задължителни, взети поотделно, или поне не са в еднаква степен задължителни — придружават ги и други средства на текста. Ако граматичните средства са съчетани допълнително и с лексикални, а това често се случва, предимство имат винаги граматичните средства, които са и предпочитани от славянските езици в случай на избор. Именно те изискват и съответната организация на изреченско равнище, според изискванията на съответните експликации.

¹³ М. Ивић, О неким српскохрватским граматичким феноменима условљеним емпатијом, *Јужнословенски филолог*, 1987, Л. Лашкова, Контрастивна испитивања словенских језика и дискурс, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1991.

¹⁴ Л. Лашкова, За балканските трансформации в граматичната структура на български език, *Сборник в памет на Ив. Лекова*, 1995.

В съпоставителните изследвания понятието «време, хронология», схващано като разлика между синхронията и диахронията, е относително. Тези форми на изследване са синхронно атемпорални (безвременни) или универсално синхронни, включително и съпоставително-диахронните описания, когато се прави синхронен срез (т.е. синхрония в диахронията). Тази особеност е продиктувана преди всичко от наличието на някаква предходна типологична ориентация. Дори историческата типология също е «синхронизирана» относително, доколкото става дума за определяне на съответните етапи, процеси и периоди, а то става чрез излъчване на определени, точно установени образци и модели. Универсалността в пространството и времето се появява при съпоставката на разносистемни езици, като се осъществява редовна синхронизация и обобщаване на определен период, етап, момент. Колкото по-близки генетично и типологично са съпоставяните езици, толкова по-големи сегменти и по-голям обем на корпуса трябва да се включват. Тогава и констатациите и заключенията ще бъдат по-многобройни.

При един такъв по-широк и обобщен подход неминуемо се стига до въпроса: как да се насочват описанията на различните езици и по какъв критерий да се изготвят — като съпоставително-типологични или като типологично-характерологични с цел да се опише динамиката на взаимодействието между различните типове структури и процеси.

Вече е обичайна практика да се съпоставят типове езикови фигури (образци), както и да се правят изводи за типовете подреждане. На всички езикови равнища могат да се открият и съпоставят определени типове единици и техните комбинации. Има и различни типове прагматичен подход, например при разчленяването в езика спрямо определен център в номинативните или ергативните езици, обособяването на различните комуникативни типове изказ — апелативен, изявителен, преизказен, модален. Различават се типове външно оформяне на структурите, типове на организация и управление на единиците в текста, типове текст, типове комуникация, типове комуникативни средства.

Какво е съотношението между процесите на конфронтация, типизация и характеризация, чийто резултат е характерологията? Конфронтацията може да доведе както до типологически, така и до характерологични изводи. Характерологията може да бъде свързващото звено между двата изследователски подхода, тя също може да се използва при предварителния подбор, както на кръга от проблеми за изследване, така и при изработване на корпуса материал за анализ. Предварително набелязаната характерологична схема, по-точно данните от нея, се проверяват чрез резултатите от съпоставителния анализ и типологическите обобщения и квалификации.

При типологическите изследвания се върви от различното към обобщеното, символ на което е общият тип в типологическия метазник. При съпоставителната лингвистика се използва метазник, който също е общ тип, изграден от общ тип символи — понятия, правила, процедурен ред, модели. И в двата случая имаме обобщаване — било като изходен пункт, било като операции. И така при съвременното съпоставително изследване се тръгва от един общ модел, наричан терциум компарационис, минава се през различните операции на анализа, докато се стигне до обобщенията, синтеза, който може и да е типологичен. При типологичното изследване се обособяват отделни класификационни групи — типове, след което се извършва синтез с цел да се излъчи един общ модел.

Първоначално контрастивната лингвистика описва неродствени езици, с различни структурни, при което в центъра са контрастните особености, които довеждат и до изследователския интерес към универсалните категории. Универсалните са откритие на типолозите. Контрастивната лингвистика доуточнява и разширява този списък, включвайки универсални признаци и категории, като не е задължително те да се покриват с универсалиите. Не са задължителни и универсалиите като обект на интерпретация в съпоставителен план, но найчесто се избират именно универсалните признаци, които също трябва да имат своето място както в съпоставителните, така и в типологичните изследвания.

Типологическата лингвистика може да даде начален тласък на съпоставителната чрез подбора на корпуса за съпоставителните описания. Става дума за изработване на критерии за достатъчна репрезентативност, а може да присъства и в заключителната част посредством оформянето на типологически синтез¹⁵. И при търсенето на терциум компарационис типологията също може да насочи към някои универсални явления, с които задължително трябва да бъде съобразен избраният модел на описание.

Оказва се, че за типологичната лингвистика, както и за контрастивната (съпоставителната) понятието «езиково родство» е без значение. Когато от средата на 70-те години се появи тенденция в сферата на съпоставителните изследвания да навлязат и родствени езици, включително и славянски¹⁶, също започнаха да се търсят различията между тях в общото и това стана автоматично. Смятам, че този интерес би могъл да бъде плодотворен и да даде резултати, ако се включи и прагматичният аспект, както вече беше отбелязано преди¹⁷. За това е необходимо вече и работа с по-големи единици,

¹⁵ Българо-полска съпоставителна граматика...

¹⁶ Л. Лашкова, К. Иванова, За някои проблеми на съпоставителното изследване на славянските езици, *Славянска филология*, 1988.

¹⁷ Л. Лашкова, К. Иванова, цит. ст.

вклучващи анализа на по-широк контекст с въвеждане в дискурса. Тук може да се предвиди и изследвање на периоди като текстови сегменти, на дијалога — т.е. вече се излиза извън рамките на изречението. Това е съвсем естествено и става с постепениото увеличаване на размера на изследваните езикови единици, в зависимост от йерархията на равнищата. Вече се излиза на текстово равнище и това е необходимо за постигане на нешто повече като резултат, от до сега известното и за запазване на съпоставителното езикознание като научно направление, като лингвистична област.

Контрастивната лингвистика няма, не е имала и няма да има никакъв самостојателен, по-различен од другите и присъщ само и единствено на неа, лингвистичен метод. Съпоставителните изследвания ползват актуалните в съответниот момент лингвистични методи на синхронно описаније, защото фактически се сравняват синхронните описанија (или синхронизираните срезове) од два (нај-често) или повеќе езика. Тези методи првоначалоно вече са разработвани върху материјал од едни език (англиски). Налага се проверка на приложимоста им върху материјал од славјанските езици. Те също не са компактни како структури, поинакога е доста неочекувани специфики, с периоди на промени. Право на автората е да определи метода на описаније во зависимост од спецификата на материјала и поставените задачи — напр. те са едни във фонологијата, други — во синтаксиса. Известни са по-удачни и предпочитани методи, «подказани» од господстващите направления во дескриптивната лингвистика. Во тоа одношение също има натрупана никаква традиција — напр. нај-многобројни са съпоставителните описанија въз основа на трансформационно-генеративниот метод във всичките му разновидности¹⁸, различните видове семантичен подход, а сега вече са факт и съпоставителните социолингвистични и психолингвистични изследвания¹⁹.

Съпоставителниот подход визира по-скоро подбора на материјала од родствени до разноструктурни езици, којто е максимално широк како възможност (нај-често два, а може и повеќе, но — порядко), а също и синхронизацијата во аналисата. При типологическите описанија тази синхронизација също присуства, крџџт езици е максимално широк и обединен, особено што се касае до общата типологија. Частната типологија е по-близо до съпоставителното езикознание, кога то се интерпретираат избрани јавления и категории во различните езици. Там само целта е да се постигне задължително типизација, типологична класификационна карактеристика. Известни са типологиче-

¹⁸ Вж. цялата поредица од контрастивни изследвания, издавана од Познанскиот универзитет на англиски — *The Polish-English Contrastive Project. Papers and studies in contrastive linguistics*, ed. J. Fisiak. Poznań A. Mickiewicz University — Centre for Applied Linguistics, Washington D. C.

¹⁹ Вж. цитираната Познанска поредица, чиято тематика се попълва според последните постижения на лингвистичната теорија.

ските изследвания на определени граматични категории в разноси-стемни езици — повече на брой²⁰, при което може да се говори и за типологични квалификации, получени въз основа на синхронно сравнение. Някои типолози отиват по-далеч и говорят за «контрастивна типология»²¹. Така типологията като лингвистично направление се оказва дълготрайна, с изработени принципи и определени постижения — както и самият структурализъм изобщо. Това е така, защото типизацията, така както и характерологията са изобщо един универсален метод на човешкото познание, по-скоро — на опознаването на света.

Някои типолози изключват универсалиите от предмета на изследване на типологията²². Това е оправдано само, ако се касае за матрично констатиране. Но по принцип начинът на експликация е свързан с типа граматично структуриране. Например обектното спрежение в унгарски, категорията «определеност/неопределеност» в български език, противопоставена на другите славянски езици, където съществуват само нейни функционални еквиваленти²³ — всичко това е свързано с определени типологични механизми на разпределение в езика. В своя съпоставителен синтаксис Л. Деже се спира на типовете експлициране на субектно-обектните отношения в унгарски и сърбохърватски²⁴, описва конкретните факти, характеризиращи и двата езика като езици с номинативен строеж. Така неговото съпоставително изследване става изходен пункт за отчитане на типологическите характеристики и значими явления.

Изоморфизмът като област на типологията е крайната констатация еталопът. Той се получава в условията както на дивергенция, така и на конвергенция. Понякога и двата вида процеси се съчетават или следват едно след друго, при което не може да се определи рязка граница между тях. В тази връзка възниква въпросът за принципите на организация на езиковите средства във всяко равнище поотделно, т.е. организация на лексиката, на граматичните категории и т.н. Наред с това и не по-малко важни са и принципите на реорганизация на отделни звена-участъци от езиковата структура, или на цялата структура. Тези принципи са свързани и със съпоставителната лингвистика, доколкото именно те се установяват в процеса на съпоставка на повече езици или на два различни по хронология периоди. Задължително трябва да се следи и пропорцията между количествените и качествени различия, за да се отчетат последователно отделните етапи на разволя.

²⁰ Напр. Типология ергативных конструкций в языках различных типов, 1985.

²¹ L. Deže, *Kontrastivna tipologija hrvatskosrpskog i madarskog jezika*, Budapest, 1987.

²² Г. Климов, *Конверсивная типология*, 1983.

²³ Вж. *Българско-полска съпоставителна граматика*, т. II, 1990.

²⁴ Л. Деже, *Контрастивна синтактичка типология*...

Съпоставителната лингвистика и е и не е в известен смисъл самостојателна лингвистична област. Използват се два вида модели на описание, според целите на истражувањето интерпретативен и генеративен, којто може да се използва и како интерпретативен. Како беше посочено во почетокот, при интерпретативните модели се актуални две основни квалитетни карактеристики: длабочина, според адекватноста на различните синтактични и семантични модели во репрезентацијата на сложните езикови взамоотношения и експликаци²⁵, и обхват, којто се одредува од количеството опишан езиков материјал²⁶. Со оглед на представителноста на обема, нај-добро би било да се комбинираат повеќе од еден модел како основа на истражувањето. Во зависимост од спецификата на истражуваните езици, съпоставителните описанија сèшто можат да бидат два вида: 1. описанија на разнесистемни езици, кадето на преден план се различните, 2. описанија на едносистемни езици, кадето преобладаваат подобна, а различните се или во количествен или во прагматичен аспект.

Въвежувањето на една или друга теоретична база носи със себе си известните од дескриптивната лингвистика плюсове и минуси. Но сèшто предлагаши теоретични модели треба да бидат оценуваши со оглед на посочените вече две изискваши — т.е. со оглед на можноста за постигане на по-голема длабочина на интерпретација, но и со оглед на по-голем обхват при описание на конкретниот материјал. Фрагментарните истражуваши на ограничен вид материјал (напр. одреден вид структури) не се доказателство, че именито со одреден модел и само со него може да се изработи съпоставителна граматика на два и повеќе езици.

Да се вртнеме на въпросот какво да биде терциум компарационис. При славјанските езици поради близкото родство можат да се използват именито по добията. Те наистина се многе, но тькмо затова е неопходима една широка обща основа за сравнение и освен това треба да се вземат предвид прагматичните специфики, които представяват едни доста обемни комплекси. От това следва, че во модела на описанието треба да се предвиди мяето и процедури за въвежуване на прагматична информација (напр. чрез използването на прагматичен тест). Освен наследените общи карактеристики, треба да се предвидят и някои актуални иновации във вид на процеси, потвърдени често и от количествените различия во дистрибуцијата. Въз основа на сèшто това можат да се одредуваат и изходните семантични категории. Има категории, съществуваши във сèшто езици, които се изразяват без особени типологически различия. Те сèшто треба да бидат констатирани и описани. Те се повеќе во сферата на логическите

²⁵ М. Ивни, *Праци у лингвистици*, 1990.

²⁶ Л. Лашкова, Конфронгација језичке грађе и лингвистичких модела, *Научни састанак слависти у Вукове дане*, 1990.

взаимоотношения и изискват и съответния семантичен апарат от понятия и процедури. Такова е например отрицанието, въпросът, някои други изреченски модификации. Същността на съпоставителните изследвания и найубедителният резултат е крайният типологически синтез и определяне на прогнозата за бъдещо развитие.

По принцип типологията — обща и частна е необходима опора на всички конфронтативни изследвания, независимо от другите компоненти на методологическата база. Като такава тя показва голяма комбинативност по отношение на други методи. Да вземем например синхронната и диахронна типология, след това по раздели: лексикална, семантична, фонологична, морфологична, синтактична типология, даже социолингвистична и прагматична типология. Тя е изключително подходяща за класификационни и въобще за категориализационни описания, доколкото при тях е задължително използването на типологически схеми — бинарни или многомерни. Бинаризмът, какъвто и да е той, е важен за всички типологически изследвания, въпреки че всичко не може да се представи чрез него, но той е важен механизъм на нашето познание за света. Той може да се открие като принцип на почти всяка методология и до най-ново време — напр. дълбинна : повърхностна структура, книжовен стандарт : не книжовни форми на езика, субект : предикат, номинатив : косвени падежи.

Като особен пример трябва да се разглежда Новосадската контрастивна унгарско-сърбохърватска граматика²⁷, в която са обединени в сложна комбинация Филморовата теория за семантичните роли (малко приложима за описание на повече конкретен материал, въпреки че предлага известна интерпретация) и трансформации — от трансформационния модел на Н. Чомски. Като трети елемент в методологическата комбинация присъства и типологията, още повече, че става дума за два разнородни езика. Типологическият синтез повишава интерпретативната стойност на констатациите, допринася за тяхната отчетливост. Аргументацията е засилена с данни от различни славянски и неславянски езици и с диахронни рекурси. Авторът внася някои видоизменения в основните постановки, от които изхожда. За разлика от Филмор, тук падежът е не на дълбинната, а на повърхностната структура, видът и времето са отнесени към групата на предиката, а не към изреченската модалност. Венчко зависи от различното тълкуване на изходните понятия — падеж и изречение, по-точно кой елемент падежава — семантичният или синтактичният. Но във всеки случай трябва да се отбележи определено интерпретативната насоченост на изследването, което проличава още повече в контрастивния синтаксис на Л. Дежо²⁸.

²⁷ Л. Деже, *Контрастивна граматика српскохърватског и мађарског језика I*, 1967.

²⁸ Л. Деже, *Контрастивна синтаксичка типологија...*

С помошта на типологически ориентираното съпоставително езикознание могат да бъдат разкрити и описани нови форми и прояви на определен езиков тип — апалитичен, синтетичен и др., както и техните различни степени, според различните стапи, през които преминават. Те бележат типологичните преходи. Очертават се в езиковата структура и определени типологични зони. За тях е необходимо да се определи минимална типологическа характеристика, състояща се от основните в най-голяма степен релевантни признаци. Така отново се доближаваме до типологически маркираната характерология. Възловият момент тук, който трябва да се използва е изследването на взаимоотношенията между отделните явления, проява на определени категории и съществени характеристики, което някои типолози изтъкват като основна задача на този дял от лингвистиката²⁹. Перспективите трябва да се търсят в разширяване на предмета на изследване и реорганизацията му в посока към разкриване на нови типове структури и езикови механизми. За тази цел също са необходими данните от съпоставителните изследвания. Така например се налага едно пълно описание и класификация на типовете езиково разчленяване на всички равнища, като се зпочне от текста и се стигне до фонетичното оформяне на езиковия код. Например: разчленяване спрямо субекта, спрямо обекта, спрямо предиката, спрямо начините на извършване на предикатното действие, ориентирането към повече или по-малко разчленени структури в синтаксиса, което само по себе си е важна типологична квалификация.

Много е важно да се доловят и описват качествените промени в самите начини на членение в един език през определените развойни периоди, различията между по-старо (изкошно) и по-ново членение. Това може да се проследи върху различни езикови категории — например върху изразяване на семантичната категория «количество»³⁰. В славянските езици са съчетани различни типове броеве, някои от които са по-стари — например маркирането на обектите по двойки или чифтове (*двое, двоје, двојница, двама*), включително и носители на информация за определеност (*оба, обе, обојница, двамата*), остатъците или пълноправните форми за мъжколичен род (*тројница, трима, четворица, четирима*). Освен при числителните «чифтното броеве» пази в словенски и лужишките езици старата си специализирана граматична парадигма (двойствено число) в именната и глаголната група. Също архаичен тип членение е маркирането със специализирана (събирателна) форма на номина-колектива, именуващи множество определени обекти както при числителните, така и при съществителните, с известни рефлексии и върху предикатното оформяне (*петоро, троје, десеторо, мом-*

²⁹ Вл. Скаличка, цит. гр.

³⁰ *Българо-полска съпоставителна граматика*, I, Увод, 1988.

чад, студентство, стадо и др.). Срв. *Петоро је положио* (= *су положили*). И обобщаващият универсален тип броене (множественото число) се установява като немаркиран, изразяващ неограничено множество еднотипни индивиди. В сравнение с посочените преди той е най-малко конкретен, докато отделянето на единичните, индивидуализирани обекти чрез числителното 1, както и разделянето по двойки (съответно по-тройки и четворки, аналогично на чифтовото броене) е по-конкретно.

За количество се говори при обекти, изразени чрез съществителни, но когато участват прилагателни в основната си употреба, отбелязващи качества, там количеството се трансформира в степен, в интензификация. Интересни са тук типовете адвербиално разчленяване и степента му на обвързаност с глаголно сказуемо. За последното са интересни съоставките не само между отделните славянски езици, но сравнението например с унгарски, както и с други разноразносистемни езици³¹.

От гледна точка на изреченската типология интерес ще представлява изследването на количествения «лимит» на всеки глаголен предикат и реакцията на езика при надхвърлянето му или при недостатъчна реализация на неговите възможности. В това отношение трябва да се обърне внимание на видовете модификации като проява на синтез. Друг не по-малко важен въпрос е оформянето на субекта, степента на адекватност на оформяне, по-голямото или по-малкото участие на поминатива, възможностите за участие на други падежи, промените и тенденциите (напр. български, съставен с другите «падежни» езици, между които най-близък до него е сърбохърватският). В този случай би трябвало да се разгледат видовете членение спрямо категорията «лице», нейната активност, мястото ѝ в йерархията, системите и категориите, които обединява. Възшност тя е симетрично експлицирана в духа на един по-малко абстрактен тип разчленяване, като нейни маркери са личните и притежателните местоимения в границите на именната фраза и личните глаголни окончаниа — в рамките на глаголната фраза. Притежателните местоимения съчетават две информации — за лице и за притежание. По-голямата конкретност се дължи и на това, че участват стари граматически категории, следователно с появата на нови структури и форми се засилва абстрактивизацията в езика. Специално за категорията «лице» е важно да се проследи промяната в структурообразуващия ѝ статус. За български език, в известна степен и за сърбохърватски, може да се смята, че в течение на балканизационните трансформации тя става основен структурен изреченски център³². Пряко свързана с тази интерпрета-

³¹ Л. Деже, *Контрастивна синтаксика...*, *Контрастивна граматика српскохърватског и мађарског...*

³² Л. Лашкова, *За балканизацията на сърбохърватски и български език*, *Јужнословенски филолог*, 1993.

ция е замяната на инфинитива с да-конструкции в български език (позната и в сърбохрватски). Освен че става дума за аналитизация чрез по-експлицитно изразяване на лицето, процесът може да се разгледа и като пренесане на синтактичните отношения в морфологичното равнище, доколкото тази конструкция в български става основна форма на глагола в морфологичната парадигма и доколкото се схваща от някои изследователи като особен вид конюнктив³³. Следователно тя получава известен статус и парадигматичен аспект. Последните от навлъзаното в широк спектър на да-конструкциите в български е увеличаване на тяхното относително тегло, но за да се избегне граматичната омонимия се стеснява функционалната сфера на самия съюз. Вместо него се намесват повите съюзи — *без да, за да* (получени чрез редубликация на балканска основа), *че* (като семантично специализиран съюз)³⁴. В този и в други подобни случаи типовете употреби могат да се установят именно чрез съпоставителен анализ и типологични изводи или чрез съпоставка на готови вече типологични описания.

За балканзацонните изменения специално е важна реорганизацията в предаване на субектно-обектните отношения, което също е в кръга от интереси на типолозите. И самото оформяне на предиката е съществен типологичен белег, доколкото предикатът съставлява минималната синтактична структура на славянското просто изречение и доколкото балканските езици са преимуществено предикатно и глаголно ориентирани. Декомпозирането на предиката е един много характерен процес на универсална аналитизация, засягаща кореспонденцията между лексикалното и синтактичното равнище — напр. бълг. *давам предложене* = *предлагам*, сх. *доносити одлуку* = *одлучити* и др. под.³⁵ Това явление е интересно като своеобразно предпочитание на някои езици към една по-разчленена фраза, разкриваща повече възможности за по-ноансиран израз чрез прибавяне на допълнителни пояснения към съществителното и глагола — напр. сх. *тешка срца је донео своју коначну одлуку* = *тешка срца је коначно одлучно*. Посесивната форма «своје» не би могла да се вклини в конструкцията без декомпозиция на предиката, докато за български конструкция като: *с негожало сърце на края се реши* — е съвсем нормална и без декомпозиция на предиката, с наличие на предполагаем субект в 3 лице (*той, тя, то*), който сам решава = *взема*

³³ М. Деянова, Функционален развој на инфинитива в сърбохрватски, 1983. Подчинени изречения със съюза *да* в съвременния словенски книжовен език — в сравнение с български, 1985.

³⁴ М. Деянова, Функционален развој... Л. Лашкова, Проблеми контрастивног описа зависних реченица у српскохрватском и бугарском језику, *Научни састајак слависта у Вукове дане*, 1985.

³⁵ М. Ивић; још о декомпоновању предиката, *Јужнословенски филолог*, 1988. М. Радовановић, Декомпоновање предиката на примерима из српскохрватског језика, *Јужнословенски филолог*, 1977.

своето решение. Чрез декомпозираните форми се постига повече неутралност, неангажираност или административна точност, която често пъти е свързана и с въвеждането на нова информация, налагаща от само себе си по-разчленена номинация, повече изясняваща информация, въвеждането на дефиниция и др. под. Напр. *Председавајући је навео детаљно образложење присутних на седници да се поднесе предлог о повећању састава комисије.*

В сравнение с посочените вече предикатни конструкции глаголните лексеми в позицията на предиката си остават все пак по-конкретни и едновременно с това — по-синтетични. Показателите на съпоставителните изследвания на славянските езици относно предпочитанията им към по-синтезирана или декомпозирана предикатна форма доста се разминават с някои общи типологични квалификации на съответните граматични структури. В случая това зависи от възможностите на лексиката на съответния език — количеството девербативи, тяхната продуктивност и фреквентност, книжовноезиковата традиция, стилистичната диференциация и т.н. Не на последно място тук е оптималната възможност на изреченската структура за патоварване с повече аналитични конструкции, степента на монолитност на отделните изреченски блокове, ситуалните реакции чрез вторична аналитизация или респективно — синтетизация, максималната допустима дължина на изречението и връзката между частите на текстовия отрязък. Девербативите сами по себе си са синтетични форми, носители на «скрита предикация», повърхностна реализация на изреченски структури, но стават гравивен елемент на новите по-разчленени предикатни конструкции. За сърбохърватски език е характерна особено интензивно действащата в момента тенденция към засилената употреба на декомпозирани предикати в девербативна конструкция³⁶. С това списъкът на аналитичните прояви се увеличава. Този факт е интересен с оглед спецификата на изреченската структура, видоизменена от разчленените предикатни компоненти, носещи и своите допълнителни пояснения. От друга страна, не трябва да се пренебрегва фактът, че въпросните конструкции имат своя определена комуникативна функция, свързана предимно с внасянето в текста на нова информация или с потвърждаването на някаква установена клауза. Това добре е отразено в различните видове стил. Аналитичните структури от посочения тип могат да бъдат както вътрешно-структурно обусловени, така и до някъде въпрос на междуезикови контакти, но важното е, че езикът има съответните свои форми и модели, с които се постига по-разчленена фраза. Важно е и това, че в сърбохърватски девербативите са запазили своята продуктивност и фреквентност, което не може да се каже за всички славянски езици, или поне това не е в еднаква степен. От голямо значение и спецификата

³⁶ М. Ивић, цит. ст.

на книжовното нормирање, в случај — по-голямата близост до народно-разговорната основа.

Но по-интересното е, че същото явление се отбелязва за много от говорите в Македонија, при което то е квалифицирано како резултат од езикова интерференција од страна на турски³⁷. Смятам, че на същото основание може да се търси и сърбохрватска интерференција при доскороншната езикова ситуација во рамките на бившата федерација, но по начало този проблем е по-сложен, отколкуто изгледа на пръв поглед. С него се увеличава списъкът на аналитичните явления, засегнали някои од балканските славянски езици, при което посоките на възможните езикови контактни зони се преплитат. За сърбохрватски въпросните структури са с типични недоразвит до край аналитизъм, при който се използват синтетични форми (девербативи) во новоустроени синтактични конструкции. Подобни случаи са квалификативните инструментални конструкции или квалификативните предложно-генитивни конструкции (*кључеви од улазних врата, момак са шеширом* и под.).

Во български език, където по-начало девербативите са по-ограничени (особено тези на *-не : чакане, писане, гледане* и под.)³⁸, посоченото декомпозирање на предиката во полза на конструкцијата с девербатив не е толкова интензивно и во никакъв случај не е изместило съответните синтетични глаголни лексеми, директно назоваващи действието, които са по-запазени и по-фреквентни, во сраѓвање със сърбохрватските им съответственици. Напр. *Беше решено* повеќе да не се прави никаква отстапка. И двете страни *се споразумяха* взаимно да *се информират*. Тя *не обичаше да решава* сама. Общият број на девербативите во български по начало е по-ограничен, защото те могат да се образуват само од глаголи од несвършен вид, а и книжовното нормирање налага известни ограничавња. Въпреки че и конструкциите с декомпозиран предикат и девербативи не са чужди на български (напр. *вземам решение, постигам споразумение, правя предложение*), особено што се касае до определени стилове, за сърбохрватски во моментата како че ли те са по-характерни. Наблюденијата са направени при съпоставка на административни и општествено-политически текстове. Колкуто до положението во български език, там има сложено взаимодействие на неколку фактори. Освен посочените видови ограничавња при образувањето на девербативи, тук се намесва и замяната им с глаголно-предикатни структури во процесот на општата аналитична унификација на изреческиот синтаксис. А при съвременните процеси на аналитизација е на лице и повишена степен на информативност на лек-

³⁷ З. Тополинска, Перифрастични предикатски изрази како средство на јазичната интерференција, *Јазичните појави во Битола и Битоласко денеска и во минатото*, Скопје, 1988.

³⁸ Сл. Величкова, Бележки върху употребата на отглаголните съществителни на *-не/-ние*, *Съпоставително езикознание*, 1991.

сиката — в конкретния случай на глаголните лексеми, в условията на аналитична именна фраза, на извънредно стеснена функционално-семантично предложна система, на граматична омошмения и на претоварената с други аналитични конструкции, отежнена изреченска структура.

В другите славянски езици съществуват и двете възможности с избор според вида семантична информация и текстовите условия. В полски се отбелязват доста аналитични структури в рамките на запазената падежно-флективна система. Случаите с декомпозиран предикат са чести, а те се покриват и със запазената система от девербативи. Интересното е, че тези конструкции се случва и да не съвпадат с другите славянски езици — включително и със сърбохърватските употреби — например на българския глагол «надявам се», съответно в сърбохърватски «надам се» съответства конструкция в полски «mam nadzieję», а в руски ще се употреби глагол «надеяться», докато в белоруски в тези случаи, наред с глаголните лексеми се наблюдават и доста аналитични конструкции, наподобяващи полските. Самите глаголни лексеми биха могли да се разглеждат като маркирани лексикални средства, които представляват израз на специфична синтетизация (фразеологизация или терминологизация). Би могъл да се постави въпросът дали при употребата на конструкция вместо глаголите от посочения вид става декомпозиране на предиката или на поясненията към групата на субекта и на предиката. Интересен също така е и проблемът в кои случаи по-разчлененият израз се свързва с определена степен на интерпретация в посока към конкретизация или абстрактизация. Всичко зависи от спецификата на лексикалната семантика, както и от текстовото устройство. Но както вече беше изтъкнато, по-разчлененият израз дава повече възможности за вмъкване на по-широка и по-разгъната информация.

От позицията на разграничаване на синтезираната от по-разчленения подход към отразяваните действия могат да се разглеждат и глаголните категории в славянските езици. Видът на глагола като една стара категория, позната още от индоевропейски и доразвита на славянска почва, е резултат от един глобален поглед върху интерпретираните процеси в света. Видовите двойки представят двата различни начина на изобразяване, съответно — на възприемане на събитията. Двувидовите форми са проява на омонимия, глаголите перфектива тантум и имперфектива тантум са отражение именно на двата вида интерпретация в по-стара развойна фаза, когато не са били оформени категориалните вътрешни трансформации.

Глаголните времена са също текстово ориентирани с оглед прилизителния момент на отчитане на процесите от позицията на агенса или на говорното лице, въвеждащо информацията, като те могат и да не съвпадат. Тази славянска схема на разпределение сега е запазена най-добре в български и отчасти — в сърбохърватски език. Прете-

ритът (перфектът) представя действието глобално, по-синтезирано, докато имперфектът го предава по-разчленено, маркирайки вече и евентуалната ситуация на извършване. По такъв начин са застъпени възможните две гледни точки на отчитане, а именно — действието разглеждано отвън и отвътре, като пределно и неопределено, като период и процес, който още тече и се описва по-непосредствено. При тези интерпретации се борави с извършени фактически или неизвършени действия, за които не се знае дали ще се извършат. Това също обосновава съчетаването на двата подхода. Пренказното наклонение в български език за маркиране на несвидетелски действия се включва допълнително към този комплекс от експликациии. Българската темпорална система е изцяло подчинена на симетричното разпределение на простите и сложните минали времена, съобразно следните релации: 1. освидетелствано/неосвидетелствано действие (индикатив : пренказно наклонение), 2. спрямо позицията на въвеждащата информацията, известна в традиционните граматикии като «момент на говоренето» (сегашно, минало, бъдеще), 3. спрямо основните три темпорални стойности а. сегашно : бъдеще, минало свършено и минало несвършено с различна степен на процесуалност, б. минало : бъдеще в миналото, перфект като немаркиран член без точна темпорална фиксация, плюсквамперфект, в. бъдеще : бъдеще предварително. II-ро бъдеще.

Напр.: *чета* : *ще чета, четох, четях* — *чел съм, бях чел* — *цял да чета, ще съм чел (ще бъда чел)*³⁹. Симетричното изравняване на граматичните парадигми в български е последица от балканските трансформации, преустроили съществено цялостната му граматична структура⁴⁰.

За разлика от глаголният вид, който представя действието в общ, глобален план, начините на глаголното действие го представят разгънато, в детайли. Те се свързват с определен глаголен вид повече или по-малко. Например при фазовостта се намесва и това как се възприема самото действие и как се преценява ходът му — като начало, континуитет или край. Те могат да се изразяват както чрез префигиращи глаголни лексеми (сх. *запелати, дописати, proradни* и под.) така и аналитично, описателно чрез въвеждане на синтактични конструкции. Последните могат да бъдат със специализирана фазова копула в рамките на съставния глаголен предикат (сх. *почети, отпочети, продужиги, наставяги, завршиги* — с еквивалентни във всички славянски езици: срв. *Он се поче спремати. Он поче да се спрема*). Другата възможност е да се използват специализирани адвербиални пояснения към глагола, носещи информация най-често за континуи-

³⁹ Срв. таблицата на глаголните времена в съвременните южнославянски книжовни езици в V раздел на *Увод в изучаването на южнославянските езици*. 1986.

⁴⁰ Д. Лашкова, Значението на българския език в съюставителните изследвания на славянските езици, сп. *Съпоставително езикознание*, 1—2, 1988.

тет, ако се имат предвид фазите, но също така могат да се отбележат и някои други начини на глаголното действие. Напр. сх. *Она је и даље чекала, Он још увек живи на истој адреси*, бълг. *Той все още живее на същия адрес. Но: Тя още чакаше = Тя продължи да чака* б.рус. *...але дайшоўшы да бярозы, не стынялася, ішла далей, Ён ўсё яце вучыцца*.

Източнославянските езици често използват повторението на глаголното сказуемо, понякога и със съединителния съюз *и* за изразяване на континуитет, повторителност на действието или по-голям негов интензитет. Напр. б.рус. *Вымак я і замерз-замерз. Дождж ўсё не аціхаў — ліў і ліў, Ён хвараў і хвараў*, рус. *Он болел и болел, Волосы белые — белые*⁴¹.

И така фазовостта, както и другите начини на глаголното действие, могат да се изразяват синтетично чрез определен тип глаголни лексеми и аналитично — чрез установени видове синтактични конструкции. Лексикалният и граматичният начин на експликация спазват определено съотношение в отделните славянски езици в зависимост от разпределението на средствата и техния баланс в различните части на езиковата структура. Известно е, че по-разчленените експликации дават възможност за включване на повече и по-широка информация, но тук веднага възниква проблемът доколко има разлика в типа информативност и може ли да се говори за еквивалентност между префигираните глаголи и описателните конструкции. Така например в полски език, който познава и други аналитични експликации — предложни конструкции с по-голяма фреквентност, посочените вече случаи с декомпозиран предикат и други, за отбелязване на началната фаза на действието се употребяват само съставни глаголни предикати със съответния специализиран фазов глагол и инфинитив — *zaczyna się padać*.

При съпоставително-типологическото изследване на по-големи речеви сегменти вече трябва да се търсят и описват по-глобални координационни блокове и техните звена, механизми на изграждане и действие. В този смисъл е интересно разкриването на всички възможни средства за изразяване на континуитет в най-широк смисъл, схващан като продължителност на действията, фабулата, на течението на събитията в границите на текста, включващ различни сегменти. Освен посочените видове предикати и адвербиални маркери, специализирани частици и дублиране на форми, тук се включва и видът (типът) съюзно свързване или безсъюзното включване на отделните съставни клаузи на сложното изречение в рамките на по-големите текстови отрязъци. При това могат да се използват като ориентир данните от една предварителна характерологична схема на от-

⁴¹ Л. Лашкова, За превода на някои характерни глаголни форми от белоруски език, сб. *Изкуството на превода — славянски езици*, 1985.

делните славянски сзици, изработена и с помошта на резултатите от съпоставителните изследвания. Така например български език предпочита еднотипните, унифицирани врзки, сравнително по-често използва и безсъюзното свързване. При българското съчинително свързване е характерна съюзната омонимия, което особено изпъква при съпоставката са близкородствения сърбохърватски⁴². Тази съпоставка е особено показателна, тъй като инвентарът от съюзи в двата езика по принцип е общ. Различията са в кодификацията от страна на нормите, но в сърбохърватски има и някои специализирани съюзи, непознати в български⁴³, стремеж към профилиране и взаимозаменимост на съюзите, по-голяма синонимия. Български език, за разлика от него, е наложил някои ограничения в употребата на идентичните съюзи, някои е обединил, други — съкратил. На лице е унификация, изразяваща се в преустройване на групата и обобщаване на типа съюзно свързване в по-широки размери. Тук би могло да се погледне и към обратната страна на аналитизма — опростяването, обединяването, ощетяването откъм повече и по-разнообразни изрази възможности. Например за осъществяване на присъединителното свързване в български език най-често е използван съюзът *и*, докато в сърбохърватски, освен него, се използват още и съюзите: *a*, *па*, *те*, които за разлика от българските си съответствия, са пълноправни членове на системата на книжовния език. Български еквивалент на съюза *a* най-често е *и*, въпреки че и в двата езика *a* е специализиран да свързва само отделни изречения, за разлика от западнославянските сзици, където свързва и части на простото изречение — срв. чеш. *Romeo, Julie a tmá*, бълг. *Ромео, Жулиета и мракът*. За чешки език също е характерно паличнето на по-богато откъм свързващи елементи и по-нюансирано, благодарение на синонимията, съединително свързване.

Посочените вече различия между български и сърбохърватски се потвърждават и от съпоставката при противопоставителното свързване. Освен че притежава общо по-многобройни съюзи, сърбохърватски има и по-големи възможности за по-силно акцентуване на самия акт на противопоставяне. Например съюзът *док* е по-фреквентен в сърбохърватски с тази си специализация, а в български е предимно подчинителен.

За български, както и за сърбохърватски, е интересно от типологична гледна точка да се направи съпоставително проучване на всички случаи на превръщане на хипотактични изречения в паратактични — с изготвяне на списъци на моделите и процедурите на образуване. Посоченият вид синтактично преобразуване е квалифициран като балканизъм. Срв. сх. *Ne seham se višje te žene, što baš ni je lepo*

⁴² Л. Лашкова, *Кратка сърбохърватска граматика*, разширено II изд. 1994.

⁴³ Л. Лашкова, *Из сърбохърватско-българския паратаксис*, *Зборник Matice српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 1994.

од мене, бълг. *Невъзможен е, без да говорим за допълнителните усложнения около него.*

Съпоставката на подчинителното свързване в двата езика също допълва очертаната вече характерологична схема в този смисъл, че за сърбохърватски са характерни богат регистър от разнообразни съюзи, богата синонимия, частична омонимия. Съюзът определя и някои граматични условия за структуриране на подчиненото изречение — вид, време, наклонение, което значи и по-голяма обвързаност на двете части на хипотактичните образования, отколкото в български. Изборът на свързващите средства е в по-голяма степен граматично обусловен — в зависимост от това коя част на изречението се доразвива в подчинено изречение. Както и в български език, така и в сърбохърватски се среща, макар и не така характерно, типичното балканско подсилване на съюзите с частици, наречия, местоимения и прибавяне на втори допълнителен съюз⁴⁴. Наред с това е характерно и по-честото използване на секундарно специализирани (несъщински) свързващи средства — местоимения, частици, наречия. Поради аналитизма на българското изречение, за него са характерни по-големи верижни комплекси от подчинени изречения, по-еднотипното им свързване със специализирани съюзи, предимно същински, не секундарни, включително и удвоени съюзи (*за да, без да, ако и*). Подобни съпоставителни схеми неминуемо предизвикват навлизането в сложната типологична проблематика на балканските и славянските (южпославянските) езикови взаимоотношения, както и възможното прогнозиране на евентуални типологични преквалификации, също и ревизирането на вече извършени класификации⁴⁵.

Пример за симетрично проникване на новите реорганизации в граматичната структура на български език е последователната «артиклизация» вследствие на появата на граматичен маркер за категорията «определеност—неопределеност», чието влияние надхвърля границите на субстантивите и техните съчетания. На синтактично равнище от артиклизацията са обхванати и релативизираните въпросителни местоимения, подсилени с прибавянето на частицата *-то*, която дублира членната форма за среден род, а известно е, че средният род е в най-голяма степен формално-граматичен. Срв.: *който, която, което* и производните им: *заради което, поради което, без което, с което* и т.н. Тази много съществена трансформация допринася за поддържане на континуитета на синтактично равнище — в рамките на хипотаксиса, а отгук — и в по-големите речеве сегменти. Това е от особено значение за описването на нова информация, за цялостната организация на текста. Могат да се направят и важни заключения за типа изреченско структуриране, за степента на вътрешна хо-

⁴⁴ Л. Лашкова, Проблеми контрастивног описав зависних реченица...

⁴⁵ Л. Лашкова, За балканизацията...

могеност на отделните блокове в границите на по-малките и по-големи текстови сегменти, а всичко това има и пряко отношение към врзката с дискурса.

В кръга на по-обемните категории на съпоставителното езикознание би могла да се посочи и условно назованата категория «интерпретатив»⁴⁶, обединяваща всички възможни оценъчни средства, които са интегрална част от текстовата информация, а следователно и всички възможни позиции, от които се възприемат събитията. Списъкът на съставните компоненти на категорията е извънредно широк и винаги остава отворен за възможните иновации. Той включва всички езикови средства с оценъчна функция на текстово равнище. Тук се предвиждат и средствата за изразяване на степента на ангажираност при транслагацията на действията чрез вербалните средства. Включва се глаголното наклонение и всички негови лексикални средства. За български в този кръг е и презказното наклонение (инперцептивност) и еквалентните му лексикални и граматични форми в другите славянски езици (напр. редуциран перфект, специализирани лексикални изрази — в сърбохърватски). Към средствата на интерпретатива трябва да се разглежда и апелатива — изборът на обръщенията при учтив форма (Вокатив или Номинатив), оформянето на съставното именоказуемо, факторите, обуславящи избора на средства, всички форми на субективна модалност. В този кръг са включени и многобройните стилистично маркирани лексикални и словообразователни средства (деминутиви, аугментативи, пейоративи и др.), възможната модална маркираност на репликите в диалога, словоредните схеми и т.п. Нито един определен вид експликация няма някакво предимство, всички са равнопоставени. Разграничаването между отделните средства е по-скоро в разпределението при структурирането на фразата, на отделни нейни звена в границите на йерархизацията на равнищата и тяхното съгласувано взаимодействие. В този смисъл е и интересно да се съпоставят и типологизират експликациите на езиковия израз на отделните участници в комуникативния акт, принципите на тяхното съчетаване и адаптация, степен на приспособимост. Не трябва да се забравя и това, че всичко е в границите на реално съществуващи изразни възможности и капацитети на всеки отделен език.

В рамките на търсените нови измерения на контрастивния анализ могат да бъдат разкрити нови форми и прояви на определен езиков тип, например — аналитичен или синтетичен с техните различни

⁴⁶ Тази работа беше завършена в този си вид и предадена за печат, когато имам възможност да се запозная с тезисите на доклада на В. Бондарко, публикувани в сб. *Тезиси докладов. Всесоюзная конференция по лингвистической типологии*. Моята позиция се различава от тази на автора, който обосновава своята категория само върху глагола, докато аз предлагам едно много по-широко схващане за категорията «интерпретатив», която е отворена за попълване с нови компоненти.

степен, според отделните етапи, през които преминава развитието им. Съвременешно се налага и по-голема диференцијација во пододот со оглед кон разкривање и опишање дејствието на вторичните процеси, чрез които системот постига релативно равновесие. Става дума за проявите на вторична синтетизација, аналитизација, морфологизација, лексикализација, граматикализација. Всеки език е отворена верига за такви процеси през отделните периоди от развитието си. Необходимо е да се изработи скала на степените на аналитизација и синтетизација, за којто еднакво биха допринесли како съоставителното, така и типологическото езикознање.

Варираат и степените на релевантност на отделните езикови единици и категории. Това обхваща различни периоди, различни езици и различни процеси. Например различна е релевантноста на опозицијата «посока : место» во бугарски, от една страна, во србохрватски — от друга и во останалите славјански езици — от трета. Същото се отнася за опозицијата «определено : неопределено движење» во бугарски, србохрватски и во другите славјански езици.

Релевантноста како појатие во лингвистиката има своето место во општа теорија, но така също и степените на релевантност⁴⁷ имат својата општеоретична, контрастивна и типологическа мотивација.

Разширивањето на перспективите на съвременешите съоставителни изследвања треба да се насочва кон по-глобален типологичен и опшолингвистичен контекст.

Резиме

Лили Лашкова

КОНФРОНТАЦИЈА У ТИПОЛОГИЈИ И ТИПОЛОГИЈА У КОНФРОНТАЦИЈИ

У раду се врши ревизија односа између типологије и контрастивне лингвистике у широј интерпретацији када су у питању словенски језици. Предлажу се решења у погледу анализе глобалних језичких категорија и већих одломака текста, а такође и увођење типологизације синтезе резултата анализе, степенување појединих језичких типова и њихове класификације. Наводе се конкретни подаци из различитих словенских језика (највише из бугарског и српскохрватског) кои илуструју узајамни допринос наведених лингвистичких група и перспективе њиховог ширег повезивања.

⁴⁷ Појатието «степен на релевантност» на езиковите единици съм дефинирала во студията си «Средства, функции и дистрибуција на синтактичното отрицање во србохрватски и бугарски». *Јужнословенски филолог*, 1977.